

УДК 37.03:34

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Юлія Тепла

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто основні поняття правової свідомості та правової культури особистості, формування рис характеру особи. Проаналізовано наукові підходи вчених щодо правової свідомості та правової культури.

Ключові слова: правове виховання, виховно-трудові установи, неповнолітні правопорушники, правова свідомість, правова культура.

Соціально-економічна ситуація початку ХХІ ст. в Україні, несприятливе побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрішньосімейних стосунків, недоліки в організації шкільного виховання і закриття позашкільних закладів — усе це призводить до збільшення кількості дітей і підлітків, поведінка яких не відповідає моральним і правовим нормам. Як свідчать дослідження, швидко збільшується кількість учнів, які не вчаться і не працюють [5]. Це призводить до поширення злочинності серед неповнолітніх, випереджає її загальне зростання.

Наше дослідження свідчить, що педагоги не приділяли належної уваги правовому вихованню, показником цього є те, що лише на початку 90-х років ХХ ст. у шкільну програму почали вводити правознавство [12]. Однак воно не давало глибоких знань про право та закон, а іноді, зважаючи на некомпетентність вчителя, підмінювалися правові поняття.

На думку М. М. Фіцули, здатність людини розуміти норми моралі та законів й відповідним чином поводитися не є вродженою [11]. Ці властивості виникають під дією особливих (спеціальних) виховних заходів, у комунікації людини з іншими людьми, у процесі їх участі в різних видах діяльності.

У Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності написано, що “визначальною характеристикою громадянської зрілості та громадянського виховання є розвинена правосвідомість – усвідомлення своїх прав, свобод, обов’язків, ставлення до закону та державної влади” [4].

Правосвідомість охоплює знання, почуття, волю, уяву, думку і сферу підсвідомого духовного досвіду особистості.

Аналіз педагогічних праць з правового виховання засвідчує, що дослідники, визначаючи його сутність, звертаються до таких категорій, як “правова свідомість” та “правова культура” (С. С. Алексєєв, М. М. Фіцула, Л. І. Белозерцева, Н. П. Вербицький, В. Г. Подзолков).

Більшість авторів до структури правової свідомості зачисляють правову психологію, яка досліджує емоції, почуття та ставлення людини до тих чи інших правових явищ; правову ідеологію, яка в своїй сукупності (принципи, теорії, ідеї) оцінює правову дійсність; правову поведінку, або втілення правових норм в реальне життя, їхнє застосування в будь-якому суспільному випадку [9].

О. Ф. Скакун визначає правову свідомість як одну з форм суспільної свідомості [10]. Свідомість людини, вважає він, відтворюючи об’єктивні потреби суспільного розвитку, є передумовою і регулятором поведінки людини, які додають спрямованого характеру її діяльності.

На нашу думку, правосвідомість відтворює через систему своїх уявлень цінності та принципи правової дійсності, яка склалася у певних історичних, соціальних, політичних та економічних умовах. Право здійснює свій регулятивний вплив на людей, впливаючи на їхню свідомість.

М. В. Цвік і В. Д. Петришина до правової свідомості зачисляють ідеї, емоції, теорії, почуття та правові установки, за допомогою яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямів розвитку правової системи з погляду забезпечення гідного існування людини, справедливості у людських стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства [3].

Узагальнивши дослідження, ми можемо виділити такі форми правової свідомості, як індивідуальну, яка виражає ставлення конкретної людини до тих чи інших соціальних явищ, системи її поглядів, уявлень та переконань з основ права; групову, що формується в різних соціальних групах на засадах спільних інтересів та певних спільних потреб для досягнення мети, яка є однією для всієї групи; суспільну (відрізняється від двох попередніх тим, що притаманна великій кількості людей (народу, окремому регіону)).

Ефективним чинником правового виховання є групова свідомість, яка визначається стійкістю інтересів колективу. Таке виховання є можливим з групами неповнолітніх правопорушників. Воно набагато ефективніше, ніж індивідуальне, бо в групах відбувається не лише навчання, а й передача позитивного досвіду від одних членів групи іншим. Такий досвід широко описано у творах А. С. Макаренка, де колектив є основним регулятором та інструментом правового виховання [6].

Суспільна правосвідомість, на нашу думку, формується лише тоді, коли повною мірою людина усвідомлює себе членом суспільства, живе за його законами, традиціями та звичаями, які не суперечать моральним нормам. Тому для формування суспільної свідомості важливе значення має групова правосвідомість та індивідуальна, які є первинними ланками суспільної свідомості. Суспільна правосвідомість пов'язана також з правовими переконаннями кожної конкретної людини, визначаючи певний стан готовності до правомірної діяльності.

М. М. Фіцула зазначає, що "з віком у міру розширення кола спілкування, ускладнення діяльності й виконання ролей, сфера свідомості особистості інтенсивно збагачується і розвивається. Правова свідомість школяра, вважає автор, формується на засадах правових знань, уявлень, поглядів, переконань, почуттів, які склалися в нашому суспільстві і становлять суспільну свідомість, що має вирішальний вплив на формування правосвідомості особистості, тобто індивідуальної свідомості" [11, с.8].

Велике значення має не лише суспільна свідомість, але й правова культура, яка тісно пов'язана із загальною культурою суспільства. Культура визначає загальний спосіб існування людини та тісно пов'язана з правовою свідомістю. Правова культура є якісною характеристикою правової системи країни. Однак у педагогіці немає єдиного підходу до визначення правової культури. Більшість дослідників правову культуру розглядають як якісний стан правового життя суспільства, який визначається досягнутим рівнем розвитку правової системи, законності та правопорядку, правової освіти й обізнаності різних верств населення з правом, а також ступенем гарантованості державою основних прав і свобод людини. На нашу думку, рівень загальної культури залежить від рівня правової культури особи.

Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної. Це комплексний процес, оскільки всі правові явища оцінюються свідомістю не лише правовою, але й моральною, будь-які порушення законних приписів розглядають як аморальні. Правова культура впливає на моральну культуру, слугуючи необхідною умовою формування високих моральних якостей громадянина. Ми поділяємо погляди О. Ф. Скакуна про те, що знання і розуміння сутності й соціального призначення правових явищ (права, правосуддя, законності, правової відповідальності) сприяє формуванню моральної культури [10, с. 469].

До правової культури дослідники (П. М. Рабінович, М. В. Цвік, О. В. Скакун, Л. О. Копейчиков) відносять знання і розуміння права, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету прийняття певного нормативного акту, сферу його дії; повагу до особистості, до права, засновану на особистій переконаності в його ефективності як засобу

регулювання суспільних відносин; звичку діяти відповідно до приписів правових норм; уміння особистості використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати і захищати свої права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки; високу правову активність людини у сприянні реалізації правових приписів, розуміння нею необхідності протидіяти правопорушенням.

Дослідники проблеми правового виховання також аналізують такі елементи правової культури, як стабільний стан юридичного забезпечення, охорони основних прав і свобод людини й громадянина, що відповідає міжнародним нормам демократичного, справедливого законодавства; реальну можливість захистити свої права та інтереси в межах національної судової системи та можливість звернутися до міжнародних інституцій за захистом своїх прав (Європейська комісія з прав людини; Європейський Суд з прав людини).

Ми вважаємо, що важливим елементом культури суспільства є ступінь впровадження в практику принципів верховенства права і правового закону. Для забезпечення законності важливо, щоб у суспільстві активно функціонувала система правової освіти та виховання населення, що охоплює правову культуру особи, правову культуру суспільства, професійну правову культуру.

Правова культура особи охоплює не лише знання і розуміння права, а й роздуми про право як про загальносоціальну цінність. Правова культура кожної особи – це її позитивні вчинки відповідно до норм права. Важливим чинником виявлення правової культури особистості є її поведінка в різних життєвих ситуаціях.

Практично єдиним показником правової культури особистості є її правова активність (як внутрішня, так і зовнішня). За переконанням М. В. Цвік, В. Д. Петришин, внутрішня правова активність виявляється у цілковитій впевненості у необхідності застосування правових норм, у їх справедливості. Зовнішня правова активність особи виявляється у практичній діяльності особи щодо визначення законності [3].

Правова культура суспільства, на нашу думку, залежить від правової культури кожної особистості. Адже кожен по-своєму усвідомлює право і закон, по-різному сприймає ті чи інші правові впливи і по-різному реагує на порушення закону та призначення покарання за злочинні дії. Зазвичай потерпілі ставляться до покарання позитивно або впевнені, що покарання недостатньо суворе за певний вид злочину. Засуджені, відповідно, впевнені, що закон занадто суворий до них і що вони не заслуговують на таке покарання.

Ще наявний такий вид правової культури, як професійна культура. Неповнолітніх правопорушників повинні перевиховувати особи, які

досконало володіють знаннями законодавства; переконані у необхідності й соціальної корисності законів і підзаконних нормативно-правових актів; уміють використовувати ці знання у повсякденному житті.

Виділяючи три види правової культури, слід пам'ятати, що вони тісно взаємодіють: правова культура як соціальне явище єдина; правової культури суспільства поза правовою культурою його членів немає.

Як правова свідомість, так і правова культура можливі лише за умови позитивно спрямованого правового виховання, що виражається у систематичному впливі на людину з єдиною метою – сформувати правову культуру та відповідну поведінку.

Щоб ліпше зрозуміти, що таке правове виховання, необхідно чітко з'ясувати, що це таке. У довіднику “Юридична термінологія” правове виховання визначено як соціально-правову та педагогічну допомогу особі, передусім молодій, у формуванні правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права; найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму [1, с. 20].

Державна програма правової освіти населення гарантує кожному право на правове виховання, поєднуючи його із загальною середньою і професійною освітою, естетичним, економічним, політичним, вихованням. У цьому нормативному акті передбачено завдання про обов'язкове правове виховання, починаючи з дошкільного віку [8].

У науковій літературі виділяють такі завдання правового виховання: інформування учнів про закони та їх тлумачення (розуміння), доведення до учнів їхніх прав та обов'язків, які випливають із цих законів; формування правової свідомості, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення людини до правових норм, зумовлюють її поведінку в конкретній правовій ситуації; нетерпиме ставлення осіб до правопорушень і злочинів [7, с. 11].

Ми погоджуємося з виділенням таких завдань правового виховання. Однак правове виховання не ставить за мету дати професійні правові знання, воно лише передбачає дати базу, яка б дала змогу законно вчинити в тій чи іншій правовій ситуації.

Правомірна поведінка особи можлива лише після активного впливу правового виховання та характеризується певною особливістю вирішення завдань. Велике значення має підготовка, рівень засвоєння особою правових знань. Також важливу роль відіграє внутрішнє бажання підлітка до засвоєння правових знань та співвідношення своїх вчинків з нормами права.

Правове виховання ефективне лише тоді, коли чітко визначені принципи гуманності, систематичності, послідовності здобуття правових знань, наявні практичний зв'язок права з реальним життям слухачів

(симуляція), органічна єдність правового та морального виховання, високої кваліфікації кадрів.

Злочинність – одне із соціальних відхилень у суспільстві. Це не норма, а закономірне утворення у суспільно-визначених умовах. З огляду на це необхідна боротьба із злочинністю, пов'язана зі зміною цих умов. Вона в жодному випадку не обмежується застосуванням кримінального покарання до злочинців. Щоб подолати це суспільне явище, важливо залучити в процес боротьби із злочинністю не лише юристів і медиків, а й педагогів.

Значною мірою правове виховання залежить від того, чи наявна зацікавленість предметом навчання. Важливу роль у правовому вихованні відіграє і джерело, з якого підлітки одержують інформацію про право і суспільні зв'язки. Від якості інформації значною мірою залежить поведінка підлітків та формування їхньої правової свідомості.

Дуже важливе значення у правовому вихованні має особа вчителя, оскільки лише вчитель є ключовою ланкою зв'язку між правом і підлітками.

Як зазначає М. М. Фіцула, “у виховно-трудої колонії підліток вчить закони кримінального світу і сам стане на нижній щабель його ієрархічної будови, тісно зв'яжеться з цим світом і з таким багажем увійде знову в життя. Ускладнена ресоціалізація породжує підсвідомий потяг до того, щоб знову “сісти”, тобто потрапити до звичайного “простого” світу, в якому для життя досить електорних рефлексів” [11, с. 19].

У виховно-трудоїх установах підлітки здобувають правові знання самостійно. Спрощений спосіб життя у виховно-трудоїх установах, зв'язки між однолітками і чіткий розпорядок життя в колонії сприяють тому, що неповнолітні бажають знову опинитися в таких умовах. Колонія не готує осіб, які відбули покарання, до нормального життя на волі. Вона не допомагає підліткам усвідомити правильні суспільні відносини. Коли підліток залишає виховно-трудої установа, він не може знайти себе в цьому світі, тому знову хоче повернутися туди, де відчував себе в безпеці.

Формування правосвідомості, правомірної поведінки і правової культури слід розглядати не як послідовні етапи правовиховної роботи, а в органічній єдності і взаємозалежності.

-
1. *Головченко В. В., Ковальський В. С.* Юридична термінологія: Довідник. К., 1998.
  2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник. К., 1997.
  3. *Загальна теорія держави і права / За ред М. В. Цвік, В. Д. Петришин.* Х. 2002

4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. К., 2000
5. Литвинов В. М. Митькина А. В. Пенитенциарная педагогика. М., 2004.
6. Макаренко А. С. Педагогічна поема. К., 1977.
7. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології. К., 2000.
8. Про Програму правової освіти населення України. Постанова Кабінету Міністрів України. К., 1995
9. Рабінович П. М. Теорія держави і права. Львів, 1997.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Х., 2005.
11. Фіцула М. М. Правове виховання учнів. К., 1997.
12. Харламов И. Ф. Педагогика. М., 1990.

LAW EDUCATION AS THE SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

Yuliya Tepla

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The article defines the main concepts of person's law consciousness and law culture, and individual's character formation. It analyses the scholars' scientific approaches to interpreting law consciousness and culture.

Key words: law education, labor-educational establishment, under-age delinquents, law consciousness, law culture.

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2006

Прийнята до друку 13.12.2006